

O nouă traducere în limba română a Bibliei¹. Reflecții pe marginea Notelor

Alexandru GAFTON

The present paper is trying to observe the quotations and comments made by the translators in two Romanian contemporary versions of the Bible. The author outlines some of the most important difficulties that the translators of the Bible have had to face, only to reveal that the most recent Romanian version of the Bible (2013), provided by Alois Bulai and Eduard Pătrașcu, includes a vast repertoire of notes and comments that ultimately act for the benefit of the reader. This successful and competent translation also reveals the scientific pursuit that favoured the development of a rich and balanced critical apparatus.

Keywords: Bible translation, Romanian language, notes and comments.

Încă din etapa constituirii sale, creștinismul se prezintă ca o religie adresată maselor, dincolo de etnie și de rase, de condiția socio-culturală, economică, de gen ori de alt criteriu deosebit. Esența și forța creștinismului au stat dintotdeauna în caracterul său public și deschis, largă sa răspândire teritorială și adâncă sa pătrundere în conștiințe asigurându-i trăinicia și vitalitatea, precum și capacitatea de a clădi o mentalitate care a modelat două milenii de civilizație. Probabil că elementul cel mai important, aflat la baza factorilor convergenți ce-au generat acest complex, a fost cuvântul. Acela care exprima o doctrină sub forma unei povești ce putea genera un mod de a gândi, și din care decurgea o filosofie de viață. Un cuvânt fixat și perenizat prin literă, un cuvânt repetat public și aflat în continuă colaborare cu mișcătoarea realitate.

Acest cuvânt purtător de spirit și dătător de impulsuri cognitive, morale și comportamentale își are locul cel mai legitim în Biblie - o carte la îndemâna tuturor.

Dar Biblia este un text atât de variat încât cuprinde toate tipurile de text, toate genurile literare, toate stilurile științifice, elemente ale întregii cunoașteri a umanității: afectiv-intuitive, istorico-empirice, științifice, mistice. În plus, ea ridică obstacole în calea traducătorului, începând cu marea dilemă a urmării formei sau a căutării conceptului și a spiritului purtate de acea formă, trecând prin hățușul anevoios dat de limbile care au participat la acest text și de inexistența unui text de

¹ *Biblia*, traducere, introduceri și note de pr. Alois Bulai și pr. Eduard Pătrașcu, Iași, 2013.

bază, se amplifică datorită dinamicii și a relațiilor interactive ale elementelor triadei limbă-gîndire-societate și devin aproape insurmontabile atunci cînd traducătorul ar vrea să transleze textul așa cum este, adică fără precizări de vreun fel (pe care să nu le conțină textul), fără variante, fără note, fără comentarii, fără un aparat interpretativ, explicativ, nuanțator. Biblia este un text ce înglobează cîteva mii de ani care se înșiră începînd de dinaintea apariției ei, curg de-a lungul perioadei elaborării ei și, oricît de paradoxal ar părea, se continuă mult după apariția ei.

Faptul că limbile moderne și-au generat marile traduceri integrale ale textului abia în ultimele 500 de ani, iar limba română abia în ultima sută de ani nu reflectă doar decalajul dintre nivelul de dezvoltare al lingvisticii și mersul impavid al religiei, ci și diferențele dintre nevoile științei și cele ale credinței. Creștinismul și-a putut statornici tăria succesului său și în lipsa accesului larg al indivizilor la text, în vreme ce lingvistica a reușit cu greu să afle căile traducerii optime ale Bibliei. Probabil că acesta este și motivul pentru care, oricît de laborioase și de bine întocmite din punct de vedere traductologic, lingvistic și filologic, traducerile obțin cu greu canonizarea. Chiar acest fapt, însă, arată că traducerile nu au neapărată nevoie să pătrundă în altar, ele împlinindu-și lesne existența în spațiul destinat vieții de zi cu zi a credincioșilor de rînd.

*

După cîteva încercări cu rezultate rezonabile, limba română a produs, în anii noului mileniu, două traduceri. Privind lucrurile din perspectiva achizițiilor și a evoluțiilor culturale, traducerea Anania, din 2001, este una excepțională. Ca orice produs uman are, desigur, carențe, inegalități și slăbiciuni. Dar lucrul acesta nu se poate afirma decît privind la nivel de detaliu și, eventual, din perspectiva cuiva care nu s-ar împovăra cu un travaliu de amploarea și suflul cerute de un text de complexitatea celui biblic, sau nu ar imagina cerințele și căile unui astfel de efort. Concepția de la baza traducerii și soluțiile ce decurg de acolo, opțiunile traductologice, lingvistice, narrative, dramatice poetice și stilistice, interpretările și ajutorul oferit cititorului, toate modalitățile de satisfacere a cerințelor ce vin dinspre text și dinspre cititor - fiecare cu rețeaua sa labirintică de constrîngeri - indică pe traducătorul cu profundă înțelegere a unui text avînd nelimitate resurse, traducător capabil de a da soluții optime și de a lua decizii echilibrate în situații în care orice decizie poate fi validă.

Cealaltă traducere, apărută în 2013, este de același rang, chiar dacă, prin concepție și prin rezultate, o depășește pe cea dintîi. Ambele traduceri constituie un bun semn al maturității culturii române, conținînd încorporarea, cernerea și depășirea unui efort valoros.

*

Nu putem descrie amănunțit aici toate calitățile și elementele de forță ale acestei traduceri, dar se pot reliefa anumite aspecte, desigur, înțelegînd că, nici în acest caz, concepția, tehnicile și soluțiile traducătorilor nu avut cum să ofere imposibilul: textul perfect. De asemenea, probabil că nici unul dintre elementele de concepție nu este invenția traducătorilor, cum nici toate soluțiile nu le pot fi atribuite integral.

Ceea ce, însă, aparține traducătorilor este concepția globală ce generează această constelație particulară de tehnici și de soluții puse în act, șuvoiul ideatic unitar dozat din care decurge șirul de opțiuni ce duc către această configurație unică.

Primul lucru de natură să confere echilibru mâinilor laicului ce ține cartea deschisă îl constituie notele de subsol. Imensa bogăție a notelor de subsol. În primul rând, acestea îl asigură pe cititor că nu este singur cu textul, că traducătorul a deschis - cu binevoitoare disponibilitate și competență preocupare - un dialog cu cititorul. Varietatea și multitudinea notelor decurge din suplețea cu care traducătorii se adaptează particularităților textului, cerințelor traducerii și nevoilor cititorului.

Deși dotate cu o complexitate care decurge în mod firesc din aceea a textului, perspectivele de care se preocupă notele pot fi înmănunchate.

O parte a lor ține de componenta lingvistică și traductologică a textului, o alta se referă la sfera conceptuală a acestuia, o alta oferă precizări și explicații ale unor contexte și obiceiuri antice. Aici apar etimoanele și valorile paradigmatică și sintagmatică ale cuvintelor, nuanțele de sens și sensurile contextuale ale termenilor, explicații ale unor opțiuni de traducere, adesea cu prezentarea situațiilor din textele-sursă, de autoritate și conexe, indicații explicative în vederea corectei lecționării a textului. Altele sînt precizări de ordin istorico-geografic, de arheologie biblică, însoțite de digresioni lămuritoare asupra epocii și mentalității, a culturii și spiritualității antice din Orientul mijlociu și asiat. Adesea, în acest cadru, cititorului i se prezintă interpretări, variante, posibilități, soluții paralele, traducătorul declarîndu-și astfel, și asumîndu-și totodată, limitele.

În felul acesta apar note precum cele de mai jos:

„Iată, eu voi lovi cu broaște în tot ținutul tău!” (*Ex. 7, 27*): „Această plagă este potrivită pentru situația Egiptului datorită umidității și inundațiilor apelor Nilului. Broasca are un rol și în mitologia egipteană ca încarnare a unei forțe care dă viața, în timp ce, în Israel, broasca nu avea nici o importanță. Termenul nu apare decât aici și în textele care se referă la această plagă (*Ps. 78, 45; 105, 30*)”².

„pomul vieții” (*Gen. 2, 9*): „Este comun în multe povestiri mitice din ambientul sumero-acadian. El indica vegetația cu care se hrăneau animalele și oamenii, ba chiar și zeii în sanctuarele lor. Întrucît zeii nu mureau, acest arbore ar putea să se refere la o hrană a nemuririi”³.

² În B 2001, secvența face parte din versetul al doilea al capului următor. Nota autorului traducerii nu se referă la conținut, dar este importantă deoarece explică opțiunea de a rămîne în rînd cu edițiile românești precedente, deși se pare că opțiunea aceasta nu este una liberă, ci o constrîngere asumată: „Într’o seamă de texte ebraice, ca și în unele versiuni ale Septuagintei (inclusiv ediția Alfred Rahlfs), următoarele patru versete îi aparțin capitolului 7, cu numerotarea 26, 27, 28, 29. Pentru concordanța cu principalele ediții românești de pînă acum, versiunea de față păstrează ordinea acestora”.

³ Nota din B 2001 doar încearcă să descrie sintagma pentru cititor: „pomul vieții, simbol al nemuririi.”

„Dușmănie voi pune între tine și femeie, între *descendența* ta și *descendența* ei. **Acesta** îți va zdrobi capul” (*Gen. 3, 15*):

„Termenul *zera*^c în mod obișnuit se referă la descendența pe linie bărbătească (*Gen. 21, 13; 15, 3-4*), dar cuvântul poate să desemneze și o descendență spirituală, de exemplu, discipolii unui profet (*Is. 53, 10*). Când este vorba despre șarpe, sensul nu poate fi decît: «descendență rea, nelegiuită». Termenul este folosit în context mesianic: mîntuirea va fi încredințată «descendentului» lui Abraham (*Gen. 12, 7*), apoi a celui al lui David (*2Sam 7, 12-15*). Sfîntul Paul îl va identifica pe acest descendent cu persoana lui Cristos (*Gal. 3, 19*)”.

„LXX traduce acest pronume cu masculinul «autos» (acesta), care nu se acordă în limba greacă cu nici un element din fraza precedentă (*femeie* - genul gramatical feminin - ori *descendență* - genul gramatical neutru). În felul acesta, s-a creat posibilitatea interpretării textului în cheie mesianică: învingătorul șarpelui va fi un descendent precis al femeii”⁴.

O altă parte a notelor (legate de unele din cele ale primei categorii sau chiar contopite cu acelea) se referă la modalitățile de edificare a textului însuși, văzut în relațiile sale cu alte texte, atît sub aspect formal, cît și sub cel al elementelor de conținut. De aceea, situațiilor în care cititorului i se prezintă lipsurile, adăugirile, variantele textului, formele literale sau, invers, echivalenții, li se adaugă cele în care se compară texte antice, se menționează posibilele surse ale *Bibliei* - în acel loc - (adesea cu citări pe larg ale soluțiilor altor versiuni-sursă), se fac felurite observații asupra textului - văzut cu ochii filologului care privește la construcția și la limba textului, la așezarea elementelor de conținut, la coerența internă a textului abia apoi extrăgînd concluzii asupra textului (*Jer. 10*).

Elementele de istorie a textului sînt foarte explicite uneori:

sub *II, 5, 7*: „Începînd din sec. al IV-lea, s-a introdus aici următorul text (cunoscut sub numele de «Coma lui Ioan»): «în cer: Tatăl, Cuvîntul și Duhul Sfînt, și aceștia trei sînt una; și sînt trei cei care dau mărturie pe pămînt». În Vg, această adăugire a rămas pînă în 1969.

⁴ În B 2001, merge de la descifrarea sensului simbolic la interpretarea în cheie exegetică. De data aceasta, opțiunea traducătorului este liberă. Ea ilustrează puternica prezență a căii exegetice, care apare și în Introduceri, și la nivelul traducerii, și în Note: „Lupta dintre om (specia generată de Eva) și diavol (al cărui simbol este șarpele - vezi Ap. 20, 20). Textul grecesc folosește verbul **teréo** = a pândi, a urmări, a se ține după, a supraveghea - ceea ce ar sugera o luptă infinită și nedecisă, spre deosebire de Textul Ebraic care e mai concludent. În schimb, Septuaginta începe fraza prin pronumele personal masculin **autós** = El (sau Acela), implicându-l și în segmentul al doilea (**autoū** = al Lui), ceea ce face din acest verset un text profetic, referitor la Mesia, descendent trupesc al Evei și Fiul Mariei (Eva cea nouă). În paralel, Vulgata începe fraza prin pronumele personal feminin **ipsa** (ea), interpretat de exegeți ca referindu-se la Fecioara Maria. Fie că versetul are o dimensiune hristologică (Septuaginta), fie una mariologică (Vulgata), tradiția exegetică a Bisericii l-a supranumit **Protoevanghelia**, întîia deschidere a speranței pentru mîntuirea celui căzut”.

Dar în textul grec revizuit al *Noului Testament*, acest text a fost exclus pentru că nu apare în cele mai vechi manuscrise. Și NVg, ediția a II-a (1986), îl exclude⁵.

„Și a zis Dumnezeu: «Să fie luminători pe firmamentul cerului»” (Gen., 1, 14): „LXX adaugă: ca să lumineze pământul”, iar în B 2001, unde apare: Și a zis Dumnezeu: „Să fie ’ntru țăria cerului luminători care să lumineze pământul” explică: „Sintagma «care să lumineze pământul» (literal: «spre lumina pe pământ») se află numai în Septuaginta”.

Sub titlul „O altă relatare a chemării lui Moise” (*Ex.* 6, 2-13): „*Ex.* 3, 4 au prezentat prima relatare a chemării lui Moise după tradițiile elohistă și iahvistă. După eșecul lui Moise din cap. 5 este prezentată o a doua relatare a chemării *Ex.*, 6, 2-7, 7) care aparține tradiției sacerdotale. Textul, într-un stil deosebit de solemn, prezintă marile etape ale mântuirii (de la alegerea lui Abraham pînă la posedarea țării promise - cf. *Dt.* 26, 5-10; *Ios.* 24, 2-13). Revelarea numelui divin este plasată în Egipt și numele de Domnul (cf. *Ex.* 3, 13 este înlocuit de «*ʾēl šadday*» = Dumnezeul Atotputernic) folosit de patriarhi”.

Alte note încheagă textul comparînd personajele și întîmplările sub aspectul modalităților de construcție și existență ale acestora în întregul text (*Tob*, 11, 3). În *Epistole* traducătorii arată cititorului exersat în alte direcții felul în care se constituie creștinismul ca filosofie și concepție de viață - uneori prin lupte cu alte secte contemporane, dar și între indivizi și facțiuni -, iar în *Psalmi*, apar adesea note care, ceva mai mult decît în alte locuri, precizează formele literale sau explică sensurile reale și valorile poetice ale termenilor, în contextul epocii și al spiritualității acelei lumi.

Stilul notelor poate fi dominat de rigori ale descrierii științifice, indiferent de aparentele cerințe de conținut:

(*Gen.* 3): „În v. 9-13, Domnul intervine ca un judecător în cadrul unui proces. Stabilește responsabilitățile, îi interoghează pe vinovați și stabilește sancțiunile. Relatarea face să se înțeleagă faptul că Dumnezeu nu este dezinteresat de om și nu-l abandonează în mîinile celui care l-a sedus. Bărbatul, la fel ca și femeia, aruncă responsabilitatea a ceea ce s-a întîmplat asupra altuia, în ultimă instanță asupra lui Dumnezeu. Șarpele nu este interogată cu privire la responsabilitatea lui pentru că numai bărbatul și femeia sînt răspuzători de ceea ce s-a întîmplat. Răul nu este o fatalitate, ci o decizie eronată a libertății omului. Șarpele ar trebui să explice de ce a venit cu ispita, însă acest lucru nu se întîmplă. Originea răului rămîne fără răspuns, chiar dacă manifestarea lui este evidentă”.

„Șarpele era cel mai viclan” (*Gen.* 3, 1): „șarpele apare aici ca o ființă în spatele căreia se află dușmanul prin excelență al omului, în care *Cartea înțelepciunii* și, mai apoi, *Noul Testament* și toată tradiția creștină, au recunoscut Diavolul (cf. *Iob* 1, 6). Este aici o

⁵ În B 2001, versiune care înglobează coma lui Ioan, acest lucru nu este explicat, doar o lămurire apărînd: „Textual: aceștia trei sunt (orientați) spre unul (și același centru), dar cu ideea dinamică de intercomuniune”.

polemică împotriva mitologiei popoarelor învecinate, unde șarpele era considerat semn al fertilității în Canaan și al puterii politice în Egipt. Este o simplă creatură și nu o divinitate a vegetației, un apărător al sanctualelor și al granițelor, un simbol al vieții, păzitor al ierbii dătătoare de viață, un mijloc pentru a ghici evenimentele viitoare și pentru a practica magia neagră”. „Termenul ebraic *‘ārūm* poate însemna: a) înțelept, abil, isteț, prudent; b) șiret, viclean”.

În sfârșit, deși textul conține mii de note de zeci de feluri, deși traducătorii se apleacă cu vizibilă deschidere către cititor, ei păstrează cumpătul dintre traducere și interpretare (atât lingvistică, cât și tematică, de sens), călăuziți de respectul filologic pentru text și litera lui, mai degrabă reticenți față de traducerea exegetică, dar nu refractari la a îngloba cu măsură și discernământ acele elemente care, în fapt, constituie dezlegarea sensurilor reale pe care textul - resursa cu unică autoritate - le impune.

„Și a făcut Dumnezeu cei doi luminători mari: luminătorul cel mare - ca să stăpânească ziua - și luminătorul mic - ca să stăpânească noaptea - și stelele”. (*Gen. 1, 16*): „Autorul nu numește soarele și luna, prezentându-le ca simple creaturi pentru a lumina ziua și noaptea și a marca timpul, ca polemică împotriva cultului idolatric ce li se aducea la popoarele vecine”. (Exegeza valorificată aici este veche, posibil de dinaintea vremii la care a fost scris textul.)

„Și a zis Dumnezeu: «Să-l facem pe om după chipul și asemănarea noastră (...))». (*Gen. 1, 26*): „Acest plural poate indica deliberarea lui Dumnezeu împreună cu curtea cerească (îngerii - cf. *Gen. 3,5.22*: astfel a înțeles traducerea greacă a *Ps. 8, 6* (urmată de Vg) reluată în *Evr. 2, 7*. Acest plural ar putea exprima maiestatea și bogăția interioară a lui Dumnezeu al cărui nume obișnuit în ebraică este o formă de plural („*‘ēlōhîm*”). Sfinții Părinți au văzut insinuată aici realitatea Sfintei Treimi. Din punct de vedere gramatical s-ar putea înțelege ca *pluralis deliberationis* /cf. *Gen. 11, 7-8; Is. 6, 8*)”. Cazul acesta prilejuiește o notă și în B 2001, redusă la dimensiunea exegetică: „Acesta nu este un plural al majestății, ci un plural gramatical autentic: Sfinții Părinți văd în el prima revelație scripturistică asupra persoanelor Sfintei Treimi”.

De asemenea, ei nu corectează textul, din teama de a nu sminti pe nevolnicul cititor, însă nici nu îl lasă pe acesta lipsit de călăuză.

„Domnului i-a părut rău că l-a făcut pe om pe pământ și s-a mîhnit în inima lui” (*Gen. 6, 6*): „Un astfel de verset amintește că Dumnezeul *Vechiului Testament* nu este incapabil de a simți durere, amărăciune și regret. Definirea lui Dumnezeu ca «absolut impasibil» este doar o parte din adevăr”.

„Și Dumnezeu a binecuvîntat ziua a șaptea” (*Gen. 2, 3*): „Unele versiuni au: «în ziua a șasea» pentru a evita să se înțeleagă o lucrare a lui Dumnezeu în zi de sîmbătă. La popoarele semite, sîmbăta era ziua în care munca era nefastă și interzisă. Revelația biblică

i-a dat o semnificație teologică: a) *Ex.* 23, 13 și *Dt.* 5, 12-15 garantează odihna săptămînală a omului; b) în *Ex.* 20, 8-11, ziua a șaptea a sîmbetei evocă împlinirea creației; c) în *Ex.* 31, 12-16, sîmbăta este semnul alianței între Dumnezeu și poporul său. *Evr.* 4, 1-11 revine asupra participării omului la odihna lui Dumnezeu de la sfîrșitul creației. Sîmbăta nu este un spațiu gol destinat lenei. Odihna biblică este un concret pozitiv care nu se reduce numai la absența oboselii. Ea este prin excelență simbolul comuniunii depline și perfecte cu Dumnezeu. Cadrul săptămîinii divine nu reprezintă succesiunea reală a lucrărilor lui Dumnezeu; această durată fictivă a creației îi slujește autorului pentru a face din lucrarea divină modelul activității umane”.

Atitudinea atît față de text cît și față de mîna care îl scrie, rămîne obiectivă și pur științifică:

„Aceasta este cartea generațiilor lui Adam” (*Gen.* 5, 1): „Prin menționarea cărții genealogiilor (*tôl’qôṭ*), documentul sacerdotal reia istorisirea de la *Gen.* 2, 4a și vrea să umple intervalul dintre creație și potop. Nu trebuie să căutăm aici o istorie în sensul modern al cuvîntului și nici o cronologie. Numele sînt resturi din tradiții vechi, unele sînt reluate din lista descendenților lui Cain”.

Desigur, în anumite cazuri, apar accente, precum sub *Mt.*, 19, unde, fiind vorba despre celibat și adulter, traducătorii par orientați, dar cu multă finețe și, de înțeles; (mai dur pare Anania cu adulterul, el urmînd versiunile care fac adulterin și pe cel care are relații cu o femeie lăsată de bărbat).

*

Deși are parte de explicații, cititorul are șanse - cînd acest lucru este posibil, desigur - să se edifice doar prin text. În fapt, explicațiile apar doar atunci cînd principala cale nu funcționează, altminteri traducerea este cea mai bună. Cu alte cuvinte, nu de la note se pleacă, ci acestea urmează textului. Pe acesta îl ameliorează și nuanțează notele și glosele, ducîndu-i valențele la nivele concrete sau abstracte, complexe, rafinate, revelatoare ale întregii bogății a textului și a limbilor izvoarelor sale, dar mereu inteligibile. Urmarea literei poate crea dezechilibru, însă unul generator de impuls. În acest context, explicațiile și îndrumările devin proces de căutare a echilibrului, căutarea fiind cea care creează mișcarea ordonată și rodnică, cea care dă viață și prilej de a da rost existenței.

Cititorul devine astfel alert, conștient, competent, învățînd a se descurca prin complexa materie, căpătînd deprinderi critice, urmînd căile textului, trecînd dincolo de cuvintele și de sensurile propriului univers lingvistic și conceptual și urcînd către modalități complexe de înțelegere a lumii.

Centrată pe cititor, dar armonizînd această miză cu cea formală, traducerea în discuție nu extrage din glosocosmosul textului un cosmos imaginat de mintea umană și închegat coerent pe principii doctrinare, ci doar caută cu onestitate să aducă la lumină un cosmos conceptual, spiritual, care decurge din decodarea lingvistică a încodării lingvistice. Versiunea se edifică prin utilizarea judicioasă și critică - avînd mereu înainte respectul pentru cititor - a unor surse de prestigiu și de

încredere, folosite cu mult discernământ. Perspectiva este filologică, erudită, morală, ecleziastă, fără accent pe hermeneză exegetică, aceea care desfășoară o retorică al cărei țel este de a reduce totul la un singur tip de înțelesuri, dând impresia că le găsește în text, când, de fapt, doar le pune acolo.

*

Se spune că Biblia este cea mai citită carte a umanității. Dar o recitim la nesfârșit, o studiem și, eventual, o urmăm, tocmai pentru că nu are o singură dimensiune, pentru că nu ne supune, ci ne luminează și ne edifică. Această traducere se desfășoară în acest spirit iluminist, oferind cunoaștere și fundament hrănite de virtutea sincerității, tratând ființa umană ca pe una capabilă de evoluție, demnă de darul liberului arbitru - așa cum a făcut-o Dumnezeu.